

FEVDALNE IN NACIONALNE DRŽAVE: EVROPA IN MEDITERAN

Boris M. GOMBAČ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Razprava obravnava vprašanje Caput Adriae, tega zadnjega zaliva v Jadranskem morju, najbolj severnega dela Mediterana, kjer se srečujeta dve ljudstvi in dve kulturi, ki v svojem zgodovinskem razvoju odražata prav to prehodnost in dihotomijo, izpričano z naslovom prispevka. Že iz prehoda iz antike v fevdalizem sta se na tem prostoru razvili dve obliki civilizacije. Ta dvojnost se je vlekla skozi srednji vek do prehoda v novi vek. Takrat se je zaradi zapoznelih oblik uveljavljanja začela odvijati špirala prilagajanja družbenih redov stanju razvitejše Evrope. Šele francoska revolucija in francoska zasedba opravita pri Slovencih z anahronizmi, ki spominjajo na srednji vek. Leto 1848 prinese v tej mehki preponi novih navdihov za enačenje z drugimi evropskimi državami, vendar se nelinearen razvoj preseli na vprašanja nacionalne države in na formiranje le-teh. Nesorazmernost spet zahteva svoje žrtve in ireverzibilnost procesov nagrajuje nasilnejše. Dolgi val zgodovine udari nazaj in po moriji 1. svetovne vojne sledijo resničnosti 2. svetovne vojne, ki marsikomu še danes ne gredo v račun.

Historični odnos med Mediteranom in kontinentom je le eden od mnogih primerov cikličnosti zgodovinskega razvoja, ki ga je s svojim epohalnim delom v splošne civilizacijske okvire postavil med drugimi že Pirenne (1956). V našem specifičnem primeru integracije Jadrana s kontinentom so tudi po metodologiji tega velikega zgodovinarja značilne nekatere specifičnosti. Kot prvo lahko navedemo dihotomičen odnos, ki je v tem prostoru nastal med mestom in zaledjem (prim. Darovec, 1993; Verginella, 1996). V splošnih linijah pomeni krčenje rimskega imperija v času od tretjega do petega stoletja osredotočenje vršičkov kontinentalnega sveta na ostankih tega imperija v Primorju. Ni skrivnost, da so se vodilni razredi, potem ko so se zavarovali s trdnimi limesi pred navalom barbarskih ljudstev, predvsem Slovanov, zabarikadirali v obalnih mestih severnega Jadrana in tam ohranjali kontinuiteto. Onkraj nerazumevanja se je novi, čeprav barbariziran svet na marsikaterem področju (predvsem v gospodarstvu) prilagajal antiki. Če ne drugače, je ta relacija tekla z

ostanki vzhodnega rimskega cesarstva, ki je v teh krajih upravno in po spominu ter veri še dolgo živelo, na vsak način do neposrednega soočenja s Franki.

V praznem prostoru (vakuum oblasti), ki so ga zasedli Slovani, so se za določen čas dogajale stvari, ki niso imele veliko skupnega z dotedanjim gospodarstvom, predvsem z eksploatacijo zemlje in drugih tovrstnih gospodarskih panog. Znane so sicer bitke med Langobardi in slovenskimi pastirji na mejnih področjih Benečije in bitke, ki jih je opisal Pavel Diakon, vendar to ni bilo še nikakršno vsiljevanje novega gospodarskega reda. Vsi zgodovinski kazalci potrjujejo možnost vsakršne cezure, še posebej od slovenskega prihoda v prostor zahodno od alpsko-kraškega gorskega praga med zgornjim Posavjem in Posočjem pa do morja in Furlanske ravnine, ki se je dogajal med koncem 6. in začetkom 8. stoletja. Če je do tedaj prevladovala "kultura mestnih središč", se je po padcu langobardske države in po frankovski osvojitvi bizantinske Istre (774-776 in 788) ta dominantni proces radikalno spremenil. Gre za vračanje k preprostejšim oblikam gospodarstva, in sicer - začasno, a vendarle - za prevlado podeželske kulture, ki deluje brez potrebe po središčih, kakršna so bila antična mesta. Zaradi različnih motivov (od politike do gospodarstva) je Frankovska država v 9. in 10. stoletju to stanje zlagoma skušala spremeniti in je zato iskala družbene strukture, ki so jo bile pripravljene podpreti. V Primorju so bila opora tem novostim nedvomno primorska mesta, v zaledju (slovenskem podeželskem svetu) pa prvobitne oblike plemstva, ponekod kosezi, drugod župani, ki so predstavljali oblast in vaško samoupravo. Osnovni namen centralne oblasti je bil v gradnji sistema zemljiških gospodstev, kot je bil to uzus na vseh področjih novega cesarstva. Vzhodni del frankovske države je nerad sprejemal te nove sisteme oblasti in organiziranosti, ki so jih iz centra forsirali predvsem kot gradnjo zemljiških gospodstev in ne kot podrejanje različnih ljudstev (Grafenauer, 1979, 133-142).

Ko so po smrti Ludvika Pobožnega 843 njegovi trije sinovi razdelili dediščino v tri samostojne države, je postala meja med zahodnim in vzhodnim delom frankovske države državna meja. To nas iz našega aspekta razlage prvenstveno ne zanima, je pa vendarle naš interes povedati, da je bila ta meja že takrat ločnica med dvema različnima pravnima oblikama fevdalnega reda. Na zahodu (Mediteran) se je oblast, ki je spet postajala cesarska, opirala na mesta, na vzhodu (kontinent) pa na zemljiška gospodstva. Ta dvojnost je predvsem v obmejnih krajih, ki nas zanimajo, rojevala latentne konflikte in pertinenca nad določenimi teritoriji je bila predmet stalnih sporov. To prehodno ozemlje med Mediteranom in kontinentom je postajalo zanimiv poskus prevlade ene kulture nad drugo, enega upravno-političnega sistema nad drugim. Nemški fevdalni red se je torej v Primorju bistveno razširil in v Istri je zaznati nekaj primerov - že v frankovski dobi in tudi kasneje -, ko so si kontinentalni grofje skušali podrediti nekatera mesta in ukiniti njihove samouprave. To je pri prizadetih zbuvalo odpor in njihovo povezovanje z novo silo, ki je obvladovala Mediteran. To so bile Benetke.

Beneška republika, ki je kot svoj naravni habitat določila tudi bivšo bizantinsko oblast na severnem Jadranu, je s stoletji postajala vse močnejša. Na tak način se je v nekem končnem obdobju skristaliziranja fevdalizma (14.-15. st.), to prepletanje in izpodrivanje dveh oblik istega fenomena nadaljevalo v politični konfrontaciji (po propadu oglejskega patriarhata) med Habsburžani in Benetkami. Bitka za oblast nad obravnavanim geostrateškim teritorijem se je šele začela. Potem ko so leta od 1500 do leta 1509 zaznamovala velike habsburške osvojitve, so se ti trendi nadaljevali. Shematsko lahko trdimo, da je v takratni "mestni" Istri (od Milj do Pule) prevladovala mestna oblika fevdalnega reda, v notranjosti (od Postojne do Trsta) pa so se uveljavile organizacijske oblike zalednega fevdalizma.

Vstop v novi vek je tudi za ta dokaj zaokroženi prostor imel svoj pomen. Če na eni strani karakterizirimo emergentne države, ki so s kolonializmom najprej zaokrožale svoje državne bilance, kasneje pa z industrijsko revolucijo že postajale imperikalne (vele)sile, ne moremo na drugi spregledati velikih evropskih večnacionalnih mastodontov, ki so zaradi kopice dejstev, predvsem pa zaradi vztrajanja na fevdalizmu, zavirali lastni razvoj in tudi razvoj drugih. Izbruh nacionalnih gibanj je še poglobil razmerja med konsolidiranimi in nekonsolidiranimi evropskimi državami. Tako se tudi na tem prostoru srečujejo na eni strani stara habsburška dinastija, ki je nastala stoletja prej v povsem drugačnih razmerah in je kot taka popoln anahronizem, na drugi pa težnje novega meščanstva, ki stremi po prenovi in skuša balansirati neenakomerni razvoj, v katerega so ga prisilili. V Evropi se z vso vehemenco gibanj, ki kasnije, zbujujeta, z drugimi vred, predvsem nemški in italijanski nacionalizem. Francoska revolucija in Napoleon Bonaparte sta ideje o enakosti med narodi ponesla daleč preko lastnih meja in seveda tudi na obale tretjega največjega polotoka v južni Evropi, kjer so bila nasprotja, navedena v prologu, vidna takorekoč na vsakem koraku. Obalna Istra je namreč pripadala Benetkam, medtem ko sta Trst in notranjost Istre spadali k Habsburžanom že vrsto stoletij.

Potem ko je Beneška republika v Campoformiju (1797) dokončno zaključila svojo večstoletno dominacijo v Sredozemlju, se je Istra po epizodni pripadnosti Kraljevini Italiji in Ilirskim provincam leta 1814 v celoti združila pod Avstrijsko krono, oz. upravno je prišla pod tržaški gubernij, ki je v okviru Avstrijskega primorja upravljal mesto Trst in goriško ter istrsko okrožje s sedežem v Pazinu. V istrsko okrožje so sodili tudi otoki Krk, Cres in Lošinj. Sem sta spadali tudi koprski in piranski okraj. Politični enotnosti pa nista sledili gospodarska in carinska integracija, saj so v različnih delih veljali različni carinski režimi, kar je oteževalo promet in pretok blaga, npr. kmetijskih pridelkov, ki so le s težavo prihajali do svojih tradicionalnih tržišč. Nova oblast po odhodu Francozov ni uvedla fevdalizma v prejšnji obliki, čeprav je le malo ukrepov spominjalo na napredne Ilirske province. Formalno enakost pred zakonom so ovirale fevdalne uzance in uredbe. Za Slovence v Istri je bilo značilno predvsem to, da je pazinska grofija izgubila upravno povezavo

s Kranjsko. Tako Istra formalno ni več spadala pod Nemško zvezo, dejansko pa je tja spadal tisti del, ki je stoletja pripadal Habsburžanom (Granda, 1989, 66-75).

Istra v celoti torej ni predstavljala neke obljubljenе dežele. Dosti bolj in bolje se je razvijal Trst, ki je bil pravo okno monarhije v svet. Po velikem šoku, ki ga je mesto doživelo z angleško kontinentalno blokado, kar ga je skoraj razpolovilo tako v kapitalskih kot v demografskih vrednostih, so vsi razumeli, da sta le veliko zaledje in državna participacija pogoj za uspeh, ki ne sme zmanjkati. Grof Stadion, Karl Ludvig von Bruck in drugi načrtovalci pospešenega avstrijskega razvoja so v Trstu videli *conditio sine qua non* lastnega lovljenja drugih kapitalističnih evropskih držav. Mesto, ki je imelo status avtonomne dežele in katerega občinski svet je imel status deželnega zbora, je postalo gravitacijsko središče širšega in ožjega zaledja in katalizator gospodarskega ter demografskega vzpona. To so dokazovale tudi uradne statistike in orientacijsko ljudsko štetje iz leta 1846 (Czoernigova statistika). Staro patricijsko mestno jedro se je vse močnejše utapljalо v novem velikem mestu, ki je raslo ob njem in mimo njega in podiralo nacionalna razmerja, ki jih je navrgel čas prejšnjih stoletij. Kot upravno središče dežele je bil Trst zelo pomemben za avstrijski gospodarski razvoj. Živahna trgovina in vse bolj močna dejavnost v industriji (parni mlin in parne statve) sta bili podstat za nastanek močnega meščanskega razreda in velikih bogastev, koncentriranih v rokah nekaj premožnih doseljencev. Bogateli so vsi: nanovo naseljeni Judje, Slovenci, Nemci, Grki, Srbi, Hrvati, Črnogorci, Italijani in tudi stare patricijske družine, ki so zemljiško rento zamenjale za finančni kapital. V teh razmerah, ki jih je Avstrija tu dovoljevala, se je Trst gospodarsko razživel v izmenjavi z velikim zaledjem, ki je do leta 1873, ko je železnica segla tudi do Reke, zajemal tudi ekskluzivni prostor celotne Madžarske in Hrvaške. K temu stanju sta prispevala tudi dograditev južne železnice (1857) in odprtje Sueškega prekopa (1869). Razvoj industrije v Avstriji je trgovski pomen obmorskega mesta še dodatno okrepil. Leta 1826 so tu ustanovili prvo pomembnejšo zavarovalno družbo (*Assicurazioni generali*), kar je pomenilo, da Trst iz trgovskega prerašča v finančni center. K temu je veliko pripomogel Avstrijski Lloyd, finančna družba, ustanovljena 1833 kot zveza sedmih zavarovalnih družb. Pozneje je na pobudo K. L. von Brucka in z Rottschildovim kapitalom postala prava hrbtenica tržaškega gospodarstva. Po Bruckovih načrtih naj bi Trst postal močno nemško trgovsko in industrijsko središče na skrajnem jugu germanskega sveta. Tu naj bi konkuriral italijanskemu, angleškemu in francoskemu kapitalu in prometu. Ker je to ozemlje tudi formalno pripadalo Nemški zvezi (1815-1866), je ob revoluciji 1848 prišlo na njem do volitev v Frankfurtski parlament, kar je pomenilo, da je bilo vse slovensko ozemlje do Trsta tudi formalno nemška interesna sfera. Ta načrtni razvoj je vplival tudi na slovensko zaledje mesta, ki je bogatelo in se oplajalo od mestnih drobtin. Prevoznitvo, obrtnitvo in kmetitvo so krepili okoliško slovensko prebivalstvo, ki je skrbelo za razvoj svojih otrok in za dvig kulture in znanja. Trst je bil tako po obsegu kakor po vplivih na ves

slovenski gospodarski razvoj daleč najpomembnejše gospodarsko središče v slovenskih pokrajinah. Med trgovci so bili v mestu poleg Italijanov, Nemcev in Slovanov še Judje, Grki, Angleži, Armenci, Francozi, Holandci in Španci. Jezik, ki so ga prišleki spodrinili, je bila patricijska retoromanščina. Po novem je bilo v Trstu slišati mnoge jezike. Kozmopolitski značaj jezika in noš se je opazal tudi na ulicah, pod velikimi tovarnimi jadrnicami in v cerkvah različnih veroizpovedi, ki so bile v Trstu dovoljene vse po vrsti. Poleg trgovske "benečanščine", italijanščine in slovenščine je bila seveda v rabi predvsem nemščina, ki ni bila le jezik državne uprave, marveč jezik velikega dela tržaške birokracije - še zlasti pa poslovni jezik širokega tržaškega kontinentalnega gospodarskega zaledja. Povsem drugačna je bila nacionalna sestava delavcev in obrtnikov. Kot takšni so v Trst prihajali predvsem Slovenci, kot so to počeli že v prejšnjih stoletjih, saj jih je na Trst vezala etnična in jezikovna kontinuiteta slovenskega prebivalstva, ki je v strnjenih vaseh in primestnih rajonih naseljevalo mesto prav do mestnega obzidja, od 12. st. dalje pa tudi prostor znotraj njega. Trst z okolico je bil namreč od leta 948 do leta 1299 last tržaških škofov, vendar se je mestna komuna razvila že vsaj v 12. stoletju. V dokumentu, ki je nastal leta 1202, se poimensko navaja 361 meščanov (*cives*), ki so se izrekli za pokorščino Benetkam. Med njimi je vsaj 30 imen ali priimkov slovanskega izvora. Iz listin tržaškega mestnega arhiva je razvidno, da je v 15. stoletju živelo v Trstu kakih 30% Slovanov in 55% Romanov, preostalih 15% pa si delijo druge narodnosti. (Nemci, Judje, Grki) (Gombač, 1996, 26).

V Trst so se zaradi boljših gospodarskih pogojev, pa tudi zaradi nevarnosti turških upadov, poleg omenjenih selili tudi Furlani, Hrvati, Dalmatinci, Benečani, Srbi in Armenci, vendar pa so, kakor ugotavlja tržaški polihistor Pietro Kandler, Slovenci še naprej ostajali edini avtohtoni prebivalci tržaških primestnih vasi in nekaterih mestnih četrti. Zaradi tega teritorialni obseg slovenskega ozemlja v Primorju ni bil prizadet, vendar pa se je začela spreminjati celotna etnična sestava primorskega življa. Vse uradne statistike dokazujejo, da je tržaško prebivalstvo narasčalo iz leta v leto zaradi priseljevanja Slovencev, ki pa so v neprijaznem okolju pozabljali ali pa bili prisiljeni pozabiti svojo kulturo in svoj jezik. Čas pred revolucijo leta 1848 je izkazoval izrazito dvojnost italijansko-slovenskih odnosov. Če se je po eni strani v demokratičnih stališčih nekaterih teoretikov italijanskega zedinjevanja (V. Gioberti, C. Balbo, G. Mazzini) kazal pozitiven odnos do vseh podjarmljenih narodov, se je po drugi strani oblikovalo tudi nacionalistično podcenjevanje "manjvrednih" narodov - tako dokazuje karbonarski "patto d'Ausonia" iz leta 1818, ki je bodoče meje zarisoval, kakor da se sploh ne zaveda obstoja Slovencev in etnične meje ob Soči. Vendar so Slovenci, kot drugi narodi Avstrije, leta 1848 napisali svoj zedinjevalni politični program. Sestavili so ga slovenski izobraženski krogi z Dunaja, Celovca, Gradca, Ljubljane in tudi Trsta. Na temelju obsežnega gradiva je liberalni politik Peter Kozler, ki je bil skupaj z A. Globočnikom, L.

Tomanom in J. Jenkom član dunajskega društva Slovenija, objavil "Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin" (1852), ki je tudi geografsko in etnično povzemal politične zahteve po zedinjenju vsega slovenskega naroda pod habsburško oblastjo (Gombač, 1996, 29).

Kot je na eni stani Trst izbojeval svojo odprtost, tako je "prava" Avstrija, država nikdar brisanih interesov fevdalcev in veleposestnikov, kazala svoje pravo lice v združeni Istri. Tu je po odhodu Francozov uvedla najbolj nazadnjaško stanje v upravi, sodstvu in na področju človekovih pravic. Istro so upravno razbili in je niso upravljali kot celoto. Ljudje so morali potovati po 15 ur, da so prišli do pertinenčnih uradov, in marsikdo se je zaradi teh dejstev spominjal Benečanov. Skrajno neumno je bilo uvajanje notranjih carinskih mej, kar je trgovino na kratke in dolge razdalje zelo bremenilo. Kdor je hotel iz Doline na Krk, je trikrat plačal carino, in ob obupnih poteh, ki so bile posledica večstoletne ločenosti polotoka, sta promet in trgovina marsikje zamrla. Ob vsem tem so bili kmetje, ki so v tej pokrajini predstavljali skoraj 10% delovne sile, na milost in nemilost prepuščen zemljiškim gospodom, ki so namesto sodišč odločali o povsem civilnih zadevah. Fevdalna bremena zemljišč so prekomerno obremenjevala kmeta, ki si je želel zemljiške odveze in se je nanjo tudi pripravljal (Granda, 1989, 71).

Za razliko od Trsta je bila tu nacionalna sestava po 500 letih beneškega gospostva izrazito dvojna, podeželje je bilo povsem slovansko, mesta pa pretežno italijanska. Proces poitalijančevanja je bil v 19. stoletju v polnem teku in nič ni kazalo, da se bo prekinil. Ob koncu stoletja sta naraščala tudi italijanski nacionalizem in asimilacija. Po podatkih že citiranega štetja iz leta 1846 je bilo v Istri od približno 230.000 ljudi 32.000 Slovencev, 134.500 Hrvatov, 60.000 Italijanov in 1500 Nemcev (Novak, Zwitter, 1945, 252). Leto 1848 je bilo v Istri zelo podobno kot drugje. Sicer je tudi tu prihajalo do razlik med mestom in vasjo, vendar na začetku to ni bilo vidno. Po vstaji v Benetkah, ki so imele svojo socialno in nacionalno valenco, pa se je začelo stanje duha mestnih oligarhij naglo spreminjati. Italijanske kokarde so zamenjale avstrijske in ideja o združitvi vseh Italijanov se je tu hitreje širila kot v Trstu. Revolucionarno leto 1848 je tako zasejalo med Slovenci, Hrvati in Italijani prva semena sumničavosti in nezaupanja, ki so se imela razviti v trdožive stereotipe. Tako so Italijani svoje slovanske sotrpine začeli enačiti z Avstrijci. Nekaj podobnega sentimenta lahko zaznamo tudi na nasprotni strani, saj so se v vojnah med Piemontom in Avstrijo bojevali v avstrijski vojski mnogi Slovenci in Hrvati, ki v Italijanah niso videli zgolj sovražnikov cesarja, boga in domovine, marveč tudi narod, ki ogroža njihovo pravico do zedinjenja in jim jemlje vse možnosti za napredek in človeški razvoj. To je bila v osnovi tudi ločnica med mestom in vasjo v Istri. Agrarno prebivalstvo je revolucijo razumelo po svoje. Pričakovali so olajšanje, ki naj bi prišlo direktno od cesarja. Zato je bil vsak nasprotnik te mitične osebe tudi njihov nasprotnik in zato je napetost med vasjo in mestom nenehno naraščala. Narodne garde, ki so jih usta-

Zunanje stopnišče v Trogiru (Foto: I. Benyovsky).

navljali po mestih, so imele konkretno funkcijo, in sicer varovati so morale citadelo pred kmečkimi zahtevami. Avstrijska oblast, ki je bila sprva nevtralna, se je s povečevanjem iredentizma nagnila kmetom v korist. 26. junija 1848 je poseben hrvaško-slovenski lepak opozarjal Slovane pred italijansko nevarnostjo (Benussi, 1923, 68).

Iredentizem je črpal iz intelektualnih slojev, ki so doštudirali v italijanskih univerzah, vendar so se revolucionarne zahteve na terenu prav kmalu selile v parlament. Sledile so dvoje volitve in sicer v frankfurtski in v dunajski parlament. Čeprav je bila Istra iz prvih volitev izvzeta, je historična avstrijska Istra volila, medtem ko so se mnogi, ki so se spominjali Benetk, izrekli proti ideji o nemškem nacionalnem zedinjenju. V "stari" Istri in Trstu so bili maja 1848 izvoljeni v Frankfurt trije nemški poslanci (Kandler se je odpovedal). Mesec dni kasneje so bile volitve (posredne) v dunajski parlament. Kljub polemikam, ali naj gredo na volitve ali ne, so italijanski kandidati (C. Vidulich, C. de Franceschi, M. Fachinetti in A. de Madonizza) zmagali v vseh volilnih okrajih, razen v podgraškem, kjer je bil izvoljen Josip Vlah. Polemika o Istri se je kasneje razvijala v dunajskem parlamentu ni nikdar zamrla. Argumenti enim in drugim so se sklicevali na zgodovinsko pripadnost, na navade, jezik in običaje, vendar je polemika ob pomanjkanju argumentov kmalu zašla v vode italijanskega nacionalizma in šovinizma. Michele Fachinetti, izvoljen v poreškem okraju, je v svojem prikazu, ki je izšel v *Osservatore triestino* 9. 8. 1848, zatrjeval, da je dežela okužena s Slovani, ki so prišli iz Dalmacije. Gonji proti slovanskemu prebivalstvu se je pridružil še rovinjski poslanec Carlo de Franceschi, ki je s posebnim lepakom zatrjeval, da Istra ni večinsko naseljena s slovanskim življenjem, da se pa ti ljudje kulturno povsem podrejujejo višji kulturi. Zato naj se v šolstvu uporablja le italijanski jezik in naj se referendum občin upošteva kot vsepobna odločitev Istre za priključitev k Italiji. S tem v zvezi so se oglasili tudi prebivalci slovenskih far Osp, Loka, Kubed in Tinjan, ki so protestirali proti takemu strumentaliziranju lokalnih oblasti. Njihova beseda je okorna in marsikdo se je podpisal le s križcem (Granda, 1989, 73).

Zaradi socialne strukture in razredne značilnosti državne uprave sta imeli nemška in italijanska manjšina velik vpliv na javno življenje Istre in Primorja sploh. Ne glede na uveljavljanje pridobitev revolucije in tržnih odnosov, so bili v letu 1848 za Avstrijo še vedno značilni fevdalni odnosi, kar se je kazalo tudi pri posrednih volitvah. Privilegirani stanovi in deloma meščanstvo so imeli v rokah vse vaje politike. Njihov uradni in sporazumevalni ter kulturni jezik sta bili nemščina in italijanščina. Vse drugo ni bilo veliko vredno, in zato so predstavniki Ospa v svojem protestu navedli svoje funkcije v italijanščini in so njihova imena zapisana v romanizirani obliki, kar kaže na dejanski položaj našega jezika. Slovenci so bili sicer večinsko prebivalstvo, vendar so bili v državnem aparatu prav slabo zastopani. Marsikje so celo duhovni prihajali od drugod in šole niso zmogle preskoka, ki je bil nujen za vzpenjanje po družbeni lestvici. Revolucija 1848 je poleg vprašanj social-

nega reda in političnih svoboščin postavila pred habsburško državno tvorbo v vsej ostrini tudi nacionalno vprašanje, kar je pomenilo začetek nove dobe v političnem življenju in v razvoju nacionalnih trendov v Primorju. Slovence, zlasti tiste, ki so živeli v Avstrijskem Primorju in so bili neposredni sosedi Italijanov, je po revoluciji 1848 upravičeno navdajal občutek ogroženosti. V mejni črti, ki naj bi obdajala bodočo Italijo, so nekateri s predolгим šestilom že iskali strateško mejo, tj. mejo, ki strateško varuje državo (rečna razvodja in grebeni gora) in ji obenem omogoča prodor navzven. Italijani, zlasti tisti iz Istre, kljub Mazzinijevemu mnenju niso več upoštevali narodnostnega načela, ki naj bi bilo primarno pri zedinjenju nacionalnih držav. Mnogi znani preporoditelji so predmarčne sanje o enakopravnosti vseh narodov po revoluciji 1848 zamenjali z bolj brezobzirnim pogledom na sosede. Program Zedinjene Slovenije je bil za tisto stran italijanskega gibanja, ki se ni menila za pravice drugih narodov, pač nepričakovana ovira, ki jo je bilo treba odpraviti. Tovrstni pogledi so prihajali do izraza na krajevni ravni, ki je narodnostni vzpon Slovencev doživljala kot nevarnost, da bi lahko prišlo do preobrata v razmerju moči. Skrb so jim povzročala tudi stališča P. Kozlerja, velikega narodnjaka, ki je radikalno vstopil v politiko leta 1848 kot član dunajskega društva Slovenija. O njem domnevajo, da je skupaj z A. Globočnikom določil barve slovenske zastave. 29. marca se je na Dunaju udeležil sestanka, s katerega so pozvali kranjske deželne stanovce, naj se zavzamejo za slovenske narodne pravice. Bil je v delegaciji okrog 30. dunajskih študentov, ki so 12. maja 1848 skupaj z Miklošičem prišli v Ljubljano, da bi spodbudili slovenske voditelje k množičnemu podpisovanju peticije za Zedinjeno Slovenijo. Kljub liberalnemu političnemu prepričanju je bil zagovornik naravne pravice slovenskega naroda. To ga je pripeljalo v spore z nemškimi liberalci, proti katerim je nastopil v brošuri *Das Programm der Linken des oesterreichischen Reichstages mit Ruecksicht auf Slovenisch- und Italienisch- Oesterreich*. Znano je, da je poudarjal predvsem slovenskost Istre, dokazoval nesprejemljivost zamisli liberalcev o razmejitvi federalističnih narodnih držav, zahteval za Slovenijo slovenski del Štajerske in Koroške, Kranjsko, goriško in istrsko okrožje z istrskimi otoki. Raziskoval je meje Slovencev v Istri, na Goriškem, Koroškem in Ogrskem ter predaval o jugoslovanskih jezikoslovnih mejah. Če so bile na Goriškem med agrarnim prebivalstvom meje povsem jasne in če je znano, da so bili v Istri Italijani najbolj ostri nasprotniki vsake enakopravnosti, potem je Trstu ostajala naloga, da s svojo multikulturalnostjo ponudi zgled za organizirano politično srečevanje različnih narodov in kultur. Pa ni bilo tako. Čeprav so vsi vedeli, da bo ob izgubi zaledja propadel tudi Trst, so se že leta 1848 povsem pokazale vse značilnosti dejstev, ki so nato leta 1918 opredeljevale politični boj Slovencev in Italijanov in s tem tudi oblike sobivanja, ali bolje rečeno, spora na naši razmejitveni črti (Gombač, 1996, 31).

Slovenci so torej tudi v teh krajih prav v letih 1848-49 postavili temelje svojega političnega in kulturnega življenja. V Trstu je leta 1849 izšla prva številka Slav-

janskega rodoljuba. Tu je bil objavljen program Slavjanskega društva, ki mu je predsedoval Jovan Vesel Koseski, in tu so tudi ustanovili prvo slovensko čitalnico, katere tajnik je postal F. Levstik, in je že na začetku štela 230 članov. Strasti so se počasi umirjale in nova politična ohladitev je zajela vso Avstrijo. Bitke med sosednjima državama Avstrijo in Piemontom so se sčasoma nadaljevale, dokler ni leta 1861 Emanuel Savojski postal italijanski kralj. Za to prehodno ozemlje med kontinentom in Mediteranom so se začele risati mape in zemljevidi, ki z nacionalnim vprašanjem niso imele nič skupnega. Zaposnelost pri odpravljanju kolonij in pri industrijskem razvoju je prizadeti sosedi prisilil, da sta se začeli ogledovati po bližnjih krajih, kjer nacionalne države še niso dozorele. Prizadeti so lahko le upali, da do kataklizme ne bo prišlo, čeprav je raznarodovanje kar klicalo po kakršnikoli spremembi političnega sistema. "Nezgodovinski" narodi so zahtevali svoje, vendar so bili nekateri glasnejši in bolj strukturirani kot drugi. Slovenci smo verjetno tudi zaradi ekscesov kranjske samozadostnosti ob velikem izpitu znašli na napačni strani in brez pripravljenih programov.

V ta del Evrope je z vso surovostjo butnila vihra prve svetovne vojne, ki je amputirala narodno telo in pustila odprtih veliko vprašanj. Vse, kar je prišlo kasneje, je kar klicalo po reviziji v Londonu in Parizu sprejetih sklepov. Večstoletna zgodovina je dobila v združevanju Evrope svoj pravi vstop v sodobnost in upajmo, da bo res tako.

FEUDAL AND NATIONAL STATES: EUROPE AND THE MEDITERRANEAN

Boris M. GOMBAČ

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

The treatise deals with the issue of Caput Adriae, this last bay in the Adriatic Sea, the northernmost part of the Mediterranean, which behind the third largest European peninsula's back cuts into the continent and where those two peoples and two cultures meet, which reflect, in their historical development, this very transition and dichotomy testified by the title of this paper. The dealt with territory has been a kind of diaphragm between the two different realities from the Roman period onwards. After the ruin of this ancient world the dichotomy continued, perhaps on the grounds - which is probably something unique in Europe - that behind this bay spread the immeasurable east, from which a number of peoples were streaming into the centre of the world of that time. And when even the Limes could not withstand the rush, the Lombards and the Franks tried their luck. The colonisation of the lost world spread towards the east, but then a gap between towns and the agrarian hinterland was

created, which could not be filled neither with feudalism nor with subsequent social formations.

The state of this non-consolidated development remained such until the beginning of modern age. At that time some truths that seemed eternal began to fall into pieces. The fall of the Venetian Republic was followed by the expansion of the Hapsburgs to the sea. And due to the ossification of feudalism this great continental multinational monarchy, too, lagged behind those powers that understood that production was to be speeded up with freedoms and that history had bestowed the relay of progress to other classes. In a general darkness of a scarcely developing state formation or growth, the case of Trieste began to beam, the place through which the Hapsburg Monarchy opened its way into the wide world. New times were plotted here, and the relationships between the peoples living in this area were almost exemplary - in the name of profit. Not far away, the darkest suppositions of feudalism were meeting in now united Istra. This duality had to explode in unpleasant tones of the March Revolution. The two great European identities, the Germans and the Italians, wreaked their rage upon other still unconstituted nations like huge millstones during their conjunctive moments. Thus we can ask ourselves whether this was also their belated entry into a nationally rounded up state and into the world of colonialism. The irregular development by all means raised a question as to which directions these forces would be released. There was not enough space in Europe for everybody, while the other continents had been occupied- as we know - long ago. The year 1848 broke out from its social suppositions and developed into a national tumult.

In the dealt with territory we can detect a triple attempt for these questions to be realised. On the one hand these are strong uniting tendencies of the Italians, which are strongly seconded in Istra, for the memories of the Venetian supremacy that lasted for some 500 years are still alive. On the other hand there is a strong German centralising attempt, which is known as Drang nach Sueden and demands a subjection of these territories to the German state, synthesised in Frankfurt Parliament. The national tendencies of the majority indigenous Slav population that was, as a "non-historical" nation thrown on the mercy of the great, can be placed only in third place. The second half of the 19th century is merely an apotheosis of the problems that sprang up during the March Revolution. These places were then engulfed by a wave of nationalism and by the idea of verification of one above the other. Not a century passed without something happening in this territory, and the consequences were by all means tragic. This long-distance race by different nations and peoples was marked by the two Great Wars. The disproportions that were to be made up by force were rectified by the long wave of history. In this lies the charm of this territory, which can be a factor of development or a factor of stagnation.

LITERATURA

- Benussi, B. (1923):** Pola nelle sue istituzioni municipali dal 1797 al 1918. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 35. Poreč, 1-260.
- Darovec, D. (1993):** Migracije in (etnična) dihotomija mesto-podeželje v Istri do konca 18. stoletja. Časopis za kritiko znanosti, 158/159. Ljubljana, 179-193.
- Gombač, B. M. (1996):** Slovenija, Italija - od preziranja do priznanja. Ljubljana, Debora.
- Grafenauer, B. (1979):** Konec samostojnosti slovenskih kneževin. Uveljavljanje frankovskega fevdalnega reda. V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana, Cankarjeva založba, 132-155.
- Granda, S. (1989):** Prepri o nacionalni in državnopravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/49. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, 1-2, 66-75.
- Novak, V., Zwitter, F. (1945)** (eds): Oko Trsta. Beograd, Državni izdavački zavod Jugoslavije.
- Pirenne, H. (1956):** Srednjeveška mesta. Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope. Ljubljana, DZS.
- Verginella, M (1996):** Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Knjižnica Annales 14. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.